

ETNOGRAFSKE METODE IN OHRANJANJE STAVBNE DEDIŠČINE

Pregledni znanstveni članek | 1.02

Datum prejema: 22. 1. 2021

Izveček: Prispevek raziskuje vlogo etnografskih metod v ohranjanju stavbne dediščine v okviru sodobnih pogledov na različne diskurze v dediščini (avtorizirani, podrejeni, vključujoči), predvsem v fazi vrednotenja. Po pregledu obstoječih in razvijajočih se primerov rabe etnografskih metod povzema pretekle izkušnje in vlogo etnološkega konservatorstva v Sloveniji, ki je pomembna referenca in potencial za sodobne pristope. Še zlasti pa poudari pomen etnografskih raziskav o vrednotenju kulturne dediščine v spornih prostorih na primeru odnosa do stavbne dediščine v slovenskih obmorskih mestih.

Ključne besede: etnografske metode, ohranjanje stavbne dediščine, diskurzi, dediščinski študiji

Abstract: The paper explores the role of ethnographic methods in the conservation of built heritage set within the framework of contemporary views on heritage discourses (authorised, subaltern, inclusive), especially in the significance assessment phase. After reviewing the existing and developing cases of the use of ethnographic methods, it summarises past experiences and the role of ethnological conservation in Slovenia, which represents a reference and a potential for contemporary approaches. The article highlights the importance of ethnographic research into the significance assessment of cultural heritage in contested spaces, through the case of attitudes towards built heritage in Slovenian coastal towns.

Keywords: ethnographic methods, built heritage conservation, discourses, heritage studies

Uvod

Konservatorstvo oziroma ohranjanje kulturne dediščine historično izvira iz materialno usmerjenih praks, ki so se posvečale ohranjanju estetske in zgodovinske vrednosti izbranih objektov ali območij. Že v 60. in 70. letih 20. stoletja se je začelo uveljavljati mnenje, da bi v ohranjanje spomenikov in dediščine morala biti aktivno vključena tudi skupnost. V zadnjih dveh desetletjih je to prevladalo tudi v mednarodnih krogih: v ospredje je stopil večplastni družbeni pomen dediščine in s tem vloga skupnosti (in njenih različnih skupin), ki s to dediščino živi. Ta globalni premik je odprl pot za drugačen pristop v ohranjanju in upravljanju dediščine, t. i. »na vrednotah temelječi pristop« (*values-based approach*; Wijesuriya idr. 2013), ki vključuje skupnost in ji daje moč. Botroval je tudi sodobni definiciji konservatorstva kot »upravljanja ustvarjalne kontinuitete in družbeno kohezivne dediščinske prakse« (Chitty 2017: 2). Kljub novim obzorjem v strokovno-raziskovalnih krogih obstaja napetost med dvojno epistemologijo dediščinskih študijev (*heritage studies*) in konservatorske prakse (Walter 2017). Prakso še vedno zaznamuje znanstveni materializem (Winter 2013: 533), to je osredotočenost na tehnično in naravoslovno plat ohranjanja dediščine, in ne na družbeno, ki je osrednja tema raziskav dediščinskih študijev in dediščinskih diskurzov (Smith 2006). Konkretno konservatorsko delo temelji na vrednotenju dediščine, to pa večinoma ostaja v rokah stroke, ne pa tudi skupnosti. Nedavne tuje raziskave (Avrami in Mason 2019) kažejo, da se stanje v praksi le

spreminja po vzoru Velike Britanije in Avstralije, kjer je že več desetletij v vseh fazah ohranjanja (od vrednotenja do upravljanja) v ospredju vključevalni pristop (Clark 2014; Wates 2014). Kot pravita arhitektka in specialistka za konservatorstvo Erica Avrami ter geograf in zgodovinar, prav tako specialist za konservatorstvo Randall Mason (2019: 25), bi morala konservatorska stroka med svoje osrednje naloge umestiti prav prepoznavanje raznolikih, v grajeno okolje vpisanih vrednosti in naracij. Razvoj novih orodij, predvsem etnografskih metod, je zato ključnega pomena, njihovo uporabo pa omejujejo predvsem zakonski okvirji (Avrami in Mason 2019: 27).

Delo z dediščino, ki naj temelji na skupnosti, zajema tri stopnje: udeležbo, sodelovanje in nadzor v rokah izvornih nosilcev (Colwell 2016; Ebbitt McGill 2018). Z vprašanjem vključevanja skupnosti (participacije)¹ v ospredje stopajo etnografske raziskave in s tem vloga etnologov in kulturnih antropologov. Etnografske metode lahko konservatorsko vrednotenje obogatijo z vedenjem ne le o materialni kulturi, marveč predvsem o povezanih družbenih praksah in odnosih. To še zlasti velja za slovensko konservatorsko stroko, kjer obstajata specifičen, v tujini (ali vsaj zunaj srednjeevropskega prostora) neznan koncept »etno-

¹ S participacijo so se etnologi v Sloveniji zadnje čase intenzivno ukvarjali, bodisi v dediščinskih bodisi urbanih študijah – ne pa v konservatorstvu (Poljak Istenič 2019a, 2019b, 2020; Fakin Bajec 2020a, 2020b; Ledinek Lozej 2020; Pogačar idr. 2020; gl. tudi Nared in Bole 2020). Participaciji v konservatorstvu, predvsem historičnih mestnih jeder, se v zadnjih letih posveča umetnostni zgodovinar in konservator Tomaž Golob (Golob 2019); več o tem v nadaljevanju.

* Neža Čebrov Lipovec, dr. zgodovine Evrope in Sredozemlja, docentka za področje dediščine, Univerza na Primorskem, Fakulteta za humanistične študije; neza.cl@fhs.upr.si.

loškega konservatorstva« in profil etnologa-konservatorja, ki sta izvrstno izhodišče za razvoj etnografskih metod v sodobnem konservatorstvu.

Vključevanje skupnosti v vrednotenje dediščine ima izrazit pomen v t. i. spornih krajinah in mestih, kjer »dve ali več etnično zavednih skupin – ki se razlikujejo po veri, jeziku in/ali kulturi ter dojemanju zgodovine – sobivajo v situaciji, kjer nobena od skupin ni pripravljena podeliti prevlade drugi« (Hepburn 2004: 2). V teh prostorih se zaradi razrednih, etničnih ali drugih razlik oblikujejo večplastni in tudi kontradiktorni pomeni prostora, spopadajo se različni kolektivni spomini (Hrobat Virloget 2019, 2020, 2021), ki sooblikujejo različno navezanost na kraj. Te procese lahko prepoznamo v urbanih središčih slovenske Istre, ki jo kot posledica geopolitičnih in demografskih sprememb po drugi svetovni vojni zaznamujejo različne identitetne skupine. Različne oblike navezanosti na kraj in pomeni dediščine so prepoznavni v odnosu do historičnega grajenega okolja. V zadnjih dveh desetletjih se je pod okriljem neoliberalne ekonomske politike rušilo zgradbe v historičnih mestnih jedrih istrskih mest, predvsem v Koprju. Ogrožene so stavbe tako iz predvojnega obdobja (vse od srednjeveških) kot tudi kakovostne modernistične zgradbe iz socialističnega obdobja. V nasprotju s pričakovanji ni bilo veliko javne kritike, kar je odprlo vprašanje o pomenih stavbne dediščine za prebivalstvo. V ožji skupini lokalnih raziskovalcev dediščine smo v letih 2012–2014 sprožili raziskovalno pobudo »Pripovedujem zgodbo mesta« (Čebon Lipovec 2015). Že leta 2016 smo bili ob obnovi beneškogotske hiše Benečanka v Piranu priča nazornemu primeru nasprotujočega si vrednotenja dediščine (več o tem v zadnjem poglavju). Projekt je sprožil reakcijo večje skupine članov lokalne javnosti, ki je v imenu ohranjanja kolektivne identitete nasprotovala izbiri strokovnjakov. Ti primeri so pokazali na nujnost sistematičnega vključujočega pristopa v vrednotenju dediščine – omogočile bi ga prav etnografske metode. V prispevku razmišljam o pomenu etnografskih metod pri ohranjanju stavbne dediščine za potrebe sodobnega konservatorstva, predvsem v fazi vrednotenja, in o njihovem posebnem pomenu v spornih prostorih. Poudarjam nekaj temeljnih teoretskih izhodišč dediščinskih študijev, ki zarisujejo tudi delovni okvir konservatorske stroke. Predstavljam nekatere v tujini razvite metode, ki bi lahko konservatorske procese vrednotenja dediščine obogatile in okrepile tudi v Sloveniji. Sledi oris vloge etnografskih raziskav za vrednotenje dediščine v slovenskem prostoru. V posebnem poglavju se posvečam pomenu etnografskih raziskav za ohranjanje nepremične dediščine na območju severne Istre kot spornega prostora. Prispevek je zamišljen kot povabilo k razmisleku, zato predvsem postavlja vprašanja, odpira diskusijo in obenem spodbuja k odpiranju novih raziskovalnih poti – med etnologi raziskovalci in konservatorji v Sloveniji.

Teoretski okvir

Ohranjanje stavbne dediščine zaznamuje še nepremošče ni razkorak med teorijo in prakso (Witcomb in Buckley 2013: 546; Logan, Craith in Kockel 2016: 19). Medtem ko se praksa ukvarja s številnimi tehničnimi vprašanji in je znanstveno-materialistično naravnana (Winter 2013), se teorija razvija na interdisciplinarnem področju dediščinskih študijev, zlasti kritičnih dediščinskih študijev, ki izhajajo iz etnološko-antropološkega in sociološkega področja. To dihotomijo lahko umestimo v kontekst dveh dediščinskih diskurzov (Smith 2006). Avtorizirani dediščinski diskurz (*authorised heritage discourse*) dediščino razlaga skozi pozitivistično lečo, ki se osredotoča le na materialni vidik dediščine, ter »pravilno skrb za dediščino in z njo povezane vrednote prepušča strokovnjakom, saj imajo le oni sposobnosti, znanje in razumevanje za prepoznavanje izvorne vrednosti in pomenov zgodovinsko pomembnih krajev« (Smith 2006: 29). Dediščino razume kot statično pričo preteklosti, kot vredne prepozna le izvorne vrednosti, ki naj bi bile vpisane v dediščino, medtem ko zasleduje univerzalnost, odličnost, avtentičnost in monumentalnost. Posledično uporablja pristop od zgoraj navzdol, v katerem so oblasti in strokovnjaki edini razsodniki pomena, morebitnih drugih razlag pa ne upoštevajo. Povezuje se z nacional(istič)nimi idejami in ne predvideva alternativnih stališč, zlasti nestrokovnjakov. Določene elemente tega diskurza lahko prepoznamo v konservatorski stroki. Percepcija dediščine s strani skupnosti/javnosti in pristop od spodaj navzgor sta jedro t. i. podrejenega dediščinskega diskurza (*subaltern discourse*; Smith 2006). »Preobrat vrednot« (*values turn*; Avrami 2019: 17) je od 70. let prejšnjega stoletja v konservatorstvu sledil »odporu do strokovnega dela in profesionalizma« (Glendinning 2013: 325); ob tem se je razvila nova, konstruktivistična paradigma, ki je izzvala ustaljene načine določanja pomena dediščine in poudarja premik k razumevanju dediščine kot dediščinjenja (Harvey 2001), dinamičnega in razvijajočega se kulturnega procesa, vedno znova vzpostavljenega v sedanosti. Ključni koncepti te nove paradigme so soudeležba, raznolikost, človekove pravice in medkulturni dialog, prevladuje pristop od spodaj navzgor (Kisić 2016: 70–76). Temeljni premik v diskurzu je povezan s konceptom participacije skupnosti v odločevalnih procesih, njena aplikacija pa je odvisna od želenega cilja (zgolj dvig zaupanja in podpora obstoječim postopkom odločanja; dajanje glasu skupnosti kot osrednjemu akterju; promoviranje občutka pripadnosti skupnosti) in pogojuje stopnje participacije (Sanoff 2000: 9–10). Temelj participacije je »gradnja soglasja« (*consensus building*), ki mora vključevati čim večje število različnih pogledov, a obenem »skupni občutek o namenu« (*shared sense of purpose*; Sanoff 2000: 16) – v primeru stavbne dediščine torej vrednotenja in posledično ohranjanja.

Zavest o vključevanju skupnosti je v mednarodnih strokovnih krogih prisotna že od t. i. »preobrata vrednot« na prehodu iz 60. v 70. leta 20. stoletja, ko je bila prepoznana vloga prebivalstva v procesih prenove kulturne dediščine. Na učinkovitost prenove predvsem zgodovinskih jeder so vplivali zlasti uvidi o demografskih podatkih, rabi in načinu življenja. V razvoju stroke je aktivno sodelovala tudi takratna jugoslovanska (in slovenska) strokovna srednja, kjer se je razvijal t. i. »aktivni pristop« z intenzivnim poudarkom na vlogi prebivalstva (Marasović 1985: 49–52). Pomen vključevanja skupnosti je poudarilo tudi več mednarodnih dokumentov s področja varstva kulturne dediščine (Amsterdamska deklaracija 1975, Granadska konvencija Sveta Evrope 1985, ICOMOS-ova Washingtonska listina 1986 itd.). Posebnega pomena je bila konec 70. let zasnovana ICOMOS-ova avstralska Burska listina, ki je poudarila »kulturni pomen« (*cultural significance*) dediščine in že takrat nakazala pomen lokalne skupnosti kot nosilke (in torej tudi upravljavke) dediščine (Avrami in Mason 2019: 17). A končno vrednotenje je ostajalo v rokah strokovnjakov.

Do bistvenega preboja za Evropo je prišlo šele z novo Okvirno konvencijo Sveta Evrope o vrednosti kulturne dediščine za družbo, imenovano tudi Farska konvencija, ki je leta 2005 poudarila osrednjo vlogo t. i. »dediščinskih skupnosti«. Leta 2017 je ta načela potrdila Evropska strategija za kulturno dediščino v 21. stoletju. Na deklarativni ravni ima tako skupnost glas in mehanizme, da se ti glasovi slišijo, in sicer s pristopi, ki temeljijo na vključevanju. Sprememba paradigme je privedla tudi do razvoja sodobnega, »na vrednotah temelječega pristopa« k upravljanju dediščine, s katerim je bil nadomeščen prejšnji, t. i. konvencionalni pristop (Wijesuriya idr. 2013), ki sovпада z avtoriziranim diskurzom. Premiki v teoriji in na deklarativni ravni pa v praksi sprožajo strokovna vprašanja. V konservatorski praksi še vedno prevladujejo vrednosti iz avtoriziranega diskurza (zgodovinske, estetske, znanstvene), imenovane dediščinske vrednosti (*heritage values*), ki se jih razume kot bistvene (*essential values*); medtem pa so druge vrednosti, ki se nanašajo na ekonomske vidike, civilno družbo, socialno pravičnost, opolnomočenje skupnosti, označene kot družbene vrednote (*societal values*) in veljajo za orodne ali instrumentalne (*instrumental values*) (Avrami in Mason 2019). Soočamo se z dihotomnim pogledom, ki daje prednost avtoriziranemu konceptu dediščine in vodi v – vsaj na videz – nepremostljiv razkorak med strokovnjaki in nestrokovnjaki. Tudi ob upoštevanju družbene vrednosti je to vključevanje reduktivno, saj se družbene vrednosti prevedejo v dediščinske vrednosti, družbena vrednost pa je pogosto uokvirjena le za strateške cilje fizičnega varovanja (Avrami in Mason 2019: 22).

Vprašanja o različnih vrednotenjih in potrebi po participativnih praksah (Avrami, Mason in De la Torre 2000; English Heritage 2000; Teutonico in Matero 2003; Clark 2014)

so se postavljala tudi v praksi. Vključujoči pristop odpira številne poglede na dediščino, tudi oseb, ki do nje sicer nimajo dostopa, kar presega običajne meje koncepta dediščine oziroma »območje udobja« stroke (Schofield 2014: 2). Predmeti ali kraji postanejo zgolj nosilci, odlagališča ali prenosniki stalno spreminjajočih se pomenov, ki jim jih ljudje pripisujejo (Araoz 2011). V središče stopita koncept občutenja kraja (*sense of place*) in navezanosti na kraj (*place attachment*), simbolni odnos, ki ga ljudje oblikujejo, ko določenemu prostoru pripisujejo kulturno skupne afektivne pomene, prostor pa postane temelj razumevanja posameznika in skupine ter odnosa do okolja (Low in Altmann 1992). To je še izraziteje v večkulturnih okoljih, kjer »se spodbijajo hegemonski načini uveljavljanja pogleda na preteklost, ob katerih soobstajajo alternativne oblike dediščine« (van de Port in Meyer 2018: 2) običajno neslišanih/nevidnih družbenih skupin. Občutenje/a kraja sestavljajo pomeni in vrednote, ki so nad nacionalno priznano dediščino. Različna razumevanja vrednosti zgodovinskega okolja lahko postanejo vir napetosti (Schofield 2014; Jones 2016) in ustvarjajo disonantno dediščino (Ashworth in Tunbridge 1996). Tak je bil omenjeni primer beneško-gotske hiše v Piranu.

Teorijo o avtoriziranem diskurzu in konceptu disonantne dediščine je nedavno dopolnil koncept vključujočega dediščinskega diskurza (*inclusive heritage discourse*; Kisić 2016), ki avtorizirani diskurz sooča z drugimi, nehegemonskimi diskurzi. Pomembna tema soočanja diskurzov je prav nesoglasje v dediščini (*heritage dissonance*). Če avtorizirani diskurz podpira enostranski pogled na preteklost, ki neguje »eno resnico«, ustvarja dogme in izključenost, ki vodijo v konflikt, pa vključujoči diskurz nesoglasja obravnava kot »pojav, ki nam omogoča dejansko razumevanje kompleksnosti in spreminjanja«; ne obravnava ga kot statični problem, temveč kot »prostor za vzajemno prepoznavanje, sprejemanje, dialog in dinamični odnos do preteklosti« (Kisić 2016: 295). Nova paradigma je namenjena spodbujanju enakosti z udeležbo različnih zainteresiranih strani ter daje glas skupinam, ki so v avtoriziranem diskurzu neslišne in nevidne. Ne stremi k enoglasni razlagi preteklosti, temveč h konstruktivnemu in k empatičnemu soočanju. A kako prepoznati sporne teme in se z njimi spopasti pri praktičnem konservatorskem delu?

Dediščinski študiji in konservatorska stroka so pred izzivom, kako vzporediti »dediščinske« in »družbene« vrednosti in premostiti vrzel med teorijo in prakso. Avrami in Mason (2019: 26–27) trdita, da je »premik od fokusa na dediščino k fokusu na družbo ključnega pomena za odgovoren razvoj konservatorstva in priznavanje politične soodvisnosti ljudi in krajev dediščine.« V tem smislu strokovnjak postane posrednik oz. mediator (prim. Willems 2010), ne več edini razsodnik. Konservatorska stroka bi se tako lahko odprla novim orodjem, predvsem etnološki perspektivi, in promovirala večglasnost dediščine. Novi

pristop bi moral zavzeti kritično distanco tudi do značilnega pogleda antropološke akademske sfere, in sicer, da je dediščina »konstrukt«, da so skupnosti »zamišljene« in identitete »uprizorjene«. Pozornost bi morali posvetiti izkustvenemu načinu védenja, kakršnega doživljajo sodelovalniki v skupnostih, saj se ljudje morda dobro zavedajo konstruirane narave kulturnih oblik, pa jih vendarle dojemajo kot resnične in pomembne (van de Port in Meyer 2018). Ta vidik je v konservatorski praksi pomemben v zvezi z (re)konstrukcijo spomenikov, zlasti na ozemljih, ki so zaradi sprememb prebivalstva doživela velike identitetne spremembe (prim. trenutni odnos prebivalstva v Kaliningradu do predsovjetske dediščine (Sezneva 2012) ali pa odnos do (re)konstrukcij nacionalnih simbolov v Litvi (Čepaityte Gams 2010)). Ob tem pa je treba upoštevati, da se v raziskovanje in vrednotenje dediščine pogosto vključujejo skupine in posamezniki, ki se sicer (običajno ljubiteljsko) že ukvarjajo z dediščino, in sicer kot predstavniki skupnosti, ob tem pa so pogosto že ponotranjili razlage avtoriziranega diskurza (Habinc 2020: 79).

Etnografske metode v konservatorstvu

Kako se ta teoretski okvir odraža v konservatorski praksi? V zadnjih dveh desetletjih narašča raziskovanje dediščine, ki temelji na skupnosti in poudarja večglasnost, tudi uporabo etnografskih metod. Področje muzeologije je uspešno razvilo novo paradigmo in danes je vključevanje vodilno strokovno načelo na mednarodni ravni (MacDonald 2010) in tudi v slovenskem prostoru (Perko 2014; Poljak Istenič 2015), ob tem pa se vse bolj izpostavljata tudi nesoglasje in afekt (Smith, Wetherell in Campbell 2018). Zgleden primer vloge etnografskih metod za raziskovanje pomenov dediščine v slovenskem kontekstu so raziskave etnologinje Jasne Fakin Bajec, ki se posveča predvsem nesnovni dediščini in vlogi skupnosti v njenem trajnostnem upravljanju (Fakin Bajec 2020a, 2020b). V prostorskem načrtovanju se že več desetletij uporablja t. i. *community planning* (Sanoff 2000; Wates 2014), »načrtovanje s skupnostjo« s številnimi metodami in tehnikami, med katerimi so mnoge neposredno uporabne za etnološke vidike v konservatorskem delu (npr. javna srečanja, anketiranje, javne razgrnitve, forumi za soseščine; *charette*; PAR – *Participant Action Research*; razstave in vodeni sprehodi ipd.; Sanoff 2000; Wates 2014). Nekatere metode so specifično uporabne za prepoznavanje razlik med posameznimi skupinami v skupnosti, tudi v odnosu do dediščine. Izpostavimo predvsem metodo *outreach activity*, ki temelji na pogovorih z manjšimi skupinami, ki jih vodi t. i. *community consultant* (nekakšen lokalni zaupnik), namenjena pa je stiku s težko dosegljivimi in redko slišanimi skupinami. Na področju nepremične dediščine so participatorne oblike najbolj razvite na področju arheologije, kjer se je oblikovalo posebno področje javne ali skupnostne arheologije (*community archaeology*, *collaborative archaeo-*

logy; Colwell-Chanthaphohn in Fergusson 2008). Pristop je še posebej pomemben v postkolonialnih kontekstih, kjer etnografija odkriva presečišča med dinamiko moči in različnimi dediščinskimi praksami. Pristop participatornega aktivnega raziskovanja (*Participant Action Research* – PAR), »emancipatorne metodologije, ki spodbuja vzajemne in sodelovalne prakse preko participacije 'proučevanih' pri snovanju, izvedbi, vrednotenju in pridobitvah raziskovanja« (Hollowell in Nicholas 2009: 147), želi s sodelovalnimi, samoreflektivnimi in kritičnimi raziskavami opolnomočiti udeležence in spodbuditi družbene spremembe. Udeleženci iz lokalne skupnosti so v pristopu PAR opredeljeni kot soraziskovalci, so torej *predmeti* obravnave in *raziskovalci* obenem, ne pa zgolj »viri podatkov« (Wells 2015). Posledično rezultati PAR vključujejo znanje »konvencionalnih« strokovnjakov in »civilnih« strokovnjakov, s tem pa »v sooblikovanje vednosti vključujejo osebe, dolgo utišane pod pritiskom sil, ki so želele nadzorovati znanje« (Wells 2015: 255). PAR je zelo širok, zato uporabljene metode vključujejo tako običajne etnografske metode kot pripovedovanje zgodb, pogovorne krožke, pisanje časopisnih prispevkov, izbiranje fotografij, umetniško udejstvovanje in podobno. Wells je PAR označil za proces zdravljenja odnosa med strokovnjaki in člani skupnosti (Wells 2015: 258). Pristop ima posebno vlogo pri raziskovanju v staroselskih skupnostih in med njihovimi potomci ter predstavlja glavno orodje dekolonializma, ki si prizadeva za povrnitev nadzora skupnosti nad njihovo »dediščino« ali njihovim odnosom do preteklosti (Hollowell in Nicholas 2009: 141). Čeprav se nanaša predvsem na pokolonialne kontekste, predstavlja pomemben prispevek tudi za raziskave v Evropi. Pomemben vidik participatornega raziskovanja je promoviranje tehnike »raziskovalnega pogovora«, ki »spodbuja kolektivni spomin in prenos vednosti, istovetne posamezni kulturi, med samo raziskavo« (Hollowell in Nicholas 2009: 151; Wells 2015: 259). Če upoštevamo prvo načelo na vrednotah temelječega pristopa, predstavljajo etnografske metode pomemben potencial za premostitev vrzeli med strokovnim in nestrokovnim védenjem ter identificiranjem protislovij in reševanju nesoglasij.

V evropskem kontekstu se participatorne raziskovalne tehnike pogosto uporablja pri vrednotenju stavbne dediščine, a ti pristopi lahko tudi vzpostavljajo skupne kulturne pomene in skupni epistemološki okvir (Wells 2015). Uporaba participatornih raziskovalnih pristopov v konservatorstvu stavbne dediščine še čaka na bolj poglobljeno in primerjalno raziskavo. Študije primerov kažejo, da se participacija na področju konservatorstva kaže predvsem v prostovoljnem delu v majhnih lokalnih skupnostih in v skupnih pristopih upravljanja od spodaj navzgor, povezanih z vzdrževanjem (Wijesuriya idr. 2017: 41). Setha Low, vodilna antropologinja prostora, specializirana za raziskovanje navezanosti na kraj (*place attachment*), je naredila

pomemben premik v raziskovanju pomena historičnega okolja v procesih prenove, ki razkrivajo tudi nesoglasja v vrednotenju dediščine. Leta 2000 je v okviru projekta na Getty Conservation Institute (Avrami idr. 2000) predstavila *Rapid Environmental Assessment Process* (REAP) – proces hitrega vrednotenja okolja kot orodja za kratkotrajne skupinske raziskovalne projekte, ki je namenjen opredeljevanju vrednot zainteresiranih deležnikov in skupnosti. REAP pomaga konservatorjem in upravljavcem razumeti kompleksnost družbenih odnosov in kulturnih dinamik pri načrtovanju in razvoju konservatorskih posegov na spomeniških območjih (Low 2002: 36). Cilj REAP-a je prepoznati elemente lokalnih sistemov in njihovo medsebojno povezanost s pomočjo kvalitativne analize podatkov lokalnega znanja. Proces združuje tri metode: polstrukturirani intervju, intervju s strokovnjaki in fokusne skupine, ki jih nato trianguliramo oz. vzajemno preverjamo uvide in podatke. Vključuje pa tudi neformalne spontane skupinske intervjuje (*impromptu group interview*), spremljanje vsakdanjih aktivnosti posameznika (*transect walk*), opazovanje z udeležbo, vedenjske zemljevide, mapiranje fizičnih sledi in arhivske raziskave. REAP je bil vzorčno uporabljen za raziskave o dveh zgodovinskih javnih parkih v ZDA (Independence National Historical Park v Filadelfiji ter Battery Park in Liberty State Park na Ellis Island v New Yorku), rezultati pa so pokazali pomembno razliko v vrednotenju kraja med različnimi etničnimi skupinami, ki sicer ne bi bila razvidna. Poleg tega Setha Low predlaga uporabo etnosemantike kot metode za prevajanje lokalnih vrednot v elemente materialne kulture, ki bi jih nato lahko ustrezno spoštovali in ohranili. Eden glavnih učinkov omenjene raziskave je bilo definiranje arhitekturno-oblikovnih standardov za interpolacije, ki bi sledili prepoznanim raznolikim pomenom in vrednotam (Low 2002: 35). Etnosemantika je torej še posebej koristna, saj dopolnjuje in pripomore k boljšemu razumevanju arhitekturnozgodovinskih vidikov. Podobno vlogo ima metoda večglasja (polivokalizma) v humani geografiji (Llewellyn 2003), ki razkriva raznolike, tudi nasprotujoče si poglede stanovalcev na sicer visoko vrednoteno modernistično arhitekturo. Nedavne raziskave, katerih namen je razviti metodologije za krepitev in vrednotenje skupne dediščine (Labrador 2013), spodbujajo uporabo metode »fotogovorica« (*photovoice*) (prim. Turk Niskač 2018), ki sta jo razvila Wang in Burris (1997) ter združuje fotografijo, fokusne skupine in javne razstave. Metoda zagotavlja platformo za aktiviranje javnosti in participatorno raziskovanje, hkrati pa nakazuje čutno dimenzijo okolja (Labrador 2013: 31), s čimer prispeva k prepoznavanju pomembnih vidikov navezanosti in občutka za kraj.

Mednarodno raziskovalno središče ICCROM je nedavno spodbudilo nov pristop v konservatorstvu, ki je osredinjen na ljudi (*people-centered approach*) in predstavlja nadgradnjo na vrednotah temelječega pristopa (*values-led*

approach). Njegov cilj je »krepitev sposobnosti skupnosti, da smiselno sodelujejo v procesu sprejemanja odločitev o ohranjanju dediščine in njenem upravljanju ter v procesu izvajanja teh nalog« (Wijesuriya idr. 2017: 34). V tem okviru je mapiranje kulturnih elementov (Court in Wijesuriya 2015) pomembna metoda, s katero je mogoče prepoznati nematerialne vrednote, povezane s fizičnim okoljem, in je namenjena predvsem kot pomoč ljudem, da izrazijo sebe in svoj občutenje kraja (Taylor 2013; Avrami 2019). Metoda je zlasti pomembna za reševanje vprašanj kulturne raznolikosti. Mapiranje pomeni pridobivanje podatkov iz različnih medijev: iz zemljevidov in načrtov, iz filmov, video posnetkov in sodobnih medijev, pa tudi iz brošur, turističnih strategij, umetniških del, iger in pesmi, tekstila, mestne prenove in/ali prostorskega načrtovanja (Taylor 2013: 54). Še posebej je pomembna metoda »kontra-mapiranja« (*counter-mapping*; Schofield 2014) kot orodja za vzpostavljanje vključujočega diskurza, ki je v osnovi namenjeno popravljanju ali naznanjanju krivic, saj se izvaja v nasprotju z avtoriziranimi zemljevidi in analizami (države ali večjih zasebnih lastnikov).

Nedavno je Sarah De Nardi (2020) predlagala nov pristop, imenovan »izkustveno mapiranje« (*experiential mapping*), ki vključuje sodelovalno kartiranje z večglasnimi in neformalnimi vajami vizualizacije, katerih cilj je izdelava »globokih« spominskih zemljevidov. Ti pomagajo osvetliti nejasne povezave med prebivalci in krajem ter izkušnjami naseljevanja prostorov, ki so polne zgodovine, zgodb, spominov in imaginarijev. Primeri nedavnih raziskav tako kažejo, da mešane metode, ki združujejo hitre kvalitativne raziskovalne metode z javno participatorno prakso, ponujajo poti za obravnavo fluidnih procesov vrednotenja zgodovinskega okolja in spodbujajo nenehni dialog med skupnostmi in dediščinskimi organizacijami (Jones 2016; Ebbitt McGill 2018; De Nardi 2020). Izkustveno mapiranje ponuja navdihujočo novo prakso tudi za sporna območja, kot jih npr. najdemo v Istri.

Če strnemo: novejša raziskava poudarjajo, da je etnografija v konservatorstvu zelo potrebna iz dveh glavnih razlogov: za izboljšavo vrednotenja skupne dediščine, ki vodi k družbeni trajnosti in koheziji preko izgradnje občutka za skupnost (prim. Sanoff 2000), in za vključevanje marginaliziranih skupin (Lončar in Poljak Istenič 2016), obenem pa za premislek o vlogi strokovnjakov (prim. Fister 1991).

Etnografske metode v konservatorski stroki na Slovenskem

Slovenska konservatorska stroka izhaja iz dediščine dunajske Centralne komisije za preučevanje in ohranjanje spomenikov iz 19. stoletja in z njo povezane dunajske umetnostnozgodovinske šole. Delovanje avstrijske Centralne komisije je zaznamovala jasna ločitev med disciplinami; tako so od začetka konservatorske prakse imeli vodilno vlogo umetnostni zgodovinarji in arheologi. Etno-

loge so vključili v konservatorsko stroko šele po drugi svetovni vojni. V okviru Zavoda za spomeniško varstvo je bila njihova osrednja naloga skrb za t. i. ljudsko stavbarstvo (Delak Koželj 2009: 43–45) oz. za »spodnje in nižje ali ljudske kulturne plasti« (Hazler 1999: 58).

Kljub ohranjanju delitve nalog med strokami glede na akademski predmet obravnave (Sedej 1980: 30) pa pomembno prelomnico predstavljajo 70. in 80. leta 20. stoletja. V tem obdobju je za potrebe prenove naselij nastalo več interdisciplinarnih študij, v katerih se je mlajša generacija slovenskih etnologov (iz Oddelka za etnologijo FF UL oz. mestoma odgovorni etnologi konservatorji) in arhitektov (iz Oddelka za arhitekturo FAGG UL) povezala z izbranimi pokrajinskimi zavodi za spomeniško varstvo. Nastale so izčrpne študije Koštabone, Izole, Radovljice, Krškega, starega jedra Ljubljane, Škofje Loke, Goč in drugih lokacij (Hazler 1999: 250–253; gl. tudi Fister 1991). Študije so osvetlile izjemen potencial etnoloških raziskav, predvsem za prenovo historičnih jeder, in sicer za razumevanje bivanjske kulture, kontinuitete razvoja v razmerju človek–način življenja–arhitektura, historičnih in družbeno pogojenih sestavin v razvoju bivanja, načina življenja posameznih socialnih in profesionalnih plasti ter pri prepoznavanju gospodarskih in ekonomskih kategorij, ki so povezane z arhitekturo, odnosov med ljudmi v naselju ter odnosov ljudi do arhitekture in širšega okolja (Bogataj 1982: 153–154; Hazler 1999: 252). Prav odnos prebivalcev do grajenega okolja je bistven za to razpravo, hkrati pa je tudi etnološko-konservatorska stroka povezavo »med človekom in objektom ter okoljem« izpostavila kot jedrno v etnološki raziskavi (Hazler 1999: 253). Pomen etnološkega vpogleda in nujnost enakovredne in aktivne vključitve etnologov v konservatorske procese je izpostavil tudi vodilni slovenski arhitekt-konservator Peter Fister (1991). Večina teh izjemno izčrpnih raziskav ni bila objavljena; ker ponujajo izredno dragocene vsebinske in metodološke reference, bi jih bilo še danes – kljub večdesetletni zamudi – z ustreznim komentarjem smiselno natisniti. Študiji Izole (B. n. a. 1981) in Goč (B. n. a. 1987) ponujata zgledna primera, kako pridobiti pomemben vpogled v percepcijo prebivalcev z ustreznimi vprašanji in križanjem metod (statistična analiza, vzporejena z odgovori iz strukturiranih in polstrukturiranih intervjujev) ob zbiranju podatkov o materialni kulturi. Ta izkušnja slovenskih etnologov-konservatorjev se umešča med prodornejše izkušnje v času »preobrata vrednot« v mednarodnem konservatorskem okviru, ki so tlakovale pot večglasnemu (multivokalnemu) pristopu v vrednotenju dediščine, s tem pa tudi vključujočim diskurzom. Žal ta dragocena izkušnja ni imela pravega nadaljevanja. A vendar se je v slovenski konservatorski stroki ohranil profil etnologa-konservatorja, ki ponuja izvrstno izhodišče za razvoj sodobnih trendov vključevanja javnosti. Veljavni Zakon o varstvu kulturne dediščine (ZVKD-1 2008) podaja osnovno definicijo dediščine, ki

je v veliki meri skladna s sodobnimi teorijami o dediščini kot kulturnem (dinamičnem, spreminjajočem se) procesu. Opredeljuje jo kot odsev vrednot, ki jih v zvezi s snovnimi in nesnovnimi dobrinami različne skupine državljanov prepoznavajo kot pomembne za svojo identiteto, in ne zgolj kot materialno dobro samo zase. Prepoznavanje teh vrednot ostaja pretežno v rokah stroke.

Trenutna načela slovenske konservatorske prakse so povzeta v Enotni metodologiji za izdelavo konservatorskega načrta (Zupančič idr. 2007) ter v nedavnih strokovnih podlagah za vrednotenje t. i. varstvenih območij dediščine (Peskar in Šantej 2018). Enotna metodologija predvideva vrednotenje, ki je sintetizirano v »družbenem pomenu dediščine«, slednji pa je sestavljen iz štirih podkategorij: kulturnega pomena (ki se nanaša na dokumentarne in estetske vidike), razvojnega potenciala, vzgojnega pomena ter simbolnega pomena in identitete. Metodologija v teoriji ponuja možnost za participatorno vrednotenje s strani skupnosti (predvsem v okviru simbolnega pomena in identitete), a delovni okvir osrednje ustanove določa, da to nalogo izvajajo strokovnjaki (arhitekti, umetnostni zgodovinarji, arheologi ali etnologi). Ti so pri svojih pristojnostih še vedno razdeljeni glede na akademske predmete obravnave, redko ali izjemoma pa ta vrednotenja izhajajo iz etnografskih raziskav. Interdisciplinarna analiza, ki bi s pomočjo etnografije ponudila uvid v percepcijo prebivalcev/stanovalcev/uporabnikov, ni eksplicitno predvidena. Na podlagi ocene družbenega pomena se nato določi lestvica pomembnosti za različne dele stavbe ali območja, po kateri so nato predpisani praktični konservatorski posegi (obnova, rekonstrukcija, rušitev ipd.).

Celoten postopek tako ne predvideva (eksplicitne) udeležbe skupnosti ali vsaj lastnikov/prebivalcev v procesu vrednotenja oziroma je to prepuščeno odločitvi pripravljavca konservatorskega načrta. Posledično je od tenkočutnosti avtorja konservatorskega načrta in časovno-finančnih omejitev odvisno, ali bo v vrednotenje vključen pogled skupnosti. Dragocen primer interdisciplinarnega vrednotenja, ki vključuje tudi etnološki uvid, predstavlja obnova Hotela Tivoli oz. »Švicarije« v Ljubljani med letoma 2015 in 2017, kot dokazujejo poročila (Adamič 2018) in dokumentarni film (Muratović 2018–2019), ki je spremljal obnovo. Zanimiv primer etnološkega vpogleda predstavlja tudi raziskava o vlogi etnologije pri načrtovanju uporabnosti in obnovi gradov (Pukl 2018).

Leta 2018 so bile oblikovane nove strokovne podlage za vrednotenje t. i. varstvenih območij dediščine ali VOD (Peskar in Šantej 2018). Te podlage uvajajo nabor šestih temeljnih meril vrednotenja, ki jih je sicer od 80. let 20. stoletja razvijala umetnostna zgodovinarica in konservatorica Jelka Pirkovič (Pirkovič 1987, 1993): avtorsko/razvojno, tipološko, zgodovinsko-pričevalno, kulturno-civilizacijsko, prostorsko, celovitost/avtentičnost. Merila ponujajo potencialni prostor tudi za vrednotenje s stališča

skupnosti (npr. znotraj kulturno-civilizacijskega merila ter merila avtentičnosti), a to ni eksplicitno opredeljeno. Izhodišča možnih metod vrednotenja so strnjeno opredeljena v samostojnem prispevku o vključevanju javnosti v upravljanje (predvsem arheološke) dediščine (Pirkovič 2018: 75). Tu so predstavljene štiri aktivnosti z deležniki oziroma stopnje participacije, in sicer identificiranje deležnikov, vključevanje deležnikov v postopek razumevanja dediščine (skupno vrednotenje dediščinskih značilnosti, identificiranje potreb in zadržkov, soočanje in preseganje nasprotujočih si interesov), vključevanje deležnikov v odločanje o prioritetah ter vključevanje deležnikov v izvedbo upravljanja. Kot način za pridobivanje teh uvidov oz. kot »komunikacijska sredstva« so navedeni sestanki, delavnice ali okrogle mize, ankete, spletne klepetalnice in t. i. svetovne kavarne (*world caffè*) (Pirkovič 2018: 75). Čeprav niso neposredno imenovane, navedeno nakazuje, da se v trenutnih teoretskih izhodiščih slovenske konservatorske stroke odpira prostor za aktivno aplikacijo etnografskih metod. Slednje dokazuje tudi doktorska raziskava Tanje Hohnec (2013) o etnoloških vidikih metodologije upravljanja kulturnih spomenikov in spomeniških območij, ki posebej obravnava odnos uporabnikov-lastnikov ali upravljavcev ter uporabnikov-obiskovalcev.

Našteti načini oz. »komunikacijska sredstva« so v ospredju predvsem na področju prenove in upravljanja historičnih mestnih jeder (Golob 2019: 81), in sicer v okviru participativnega upravljanja oz. *governance*² (Golob 2019: 71), ki predstavlja nov tip kolektivnega procesa odločanja in odgovornosti (Golob 2019: 82). Rezultate razumevanja in vrednotenja dediščine s strani skupnosti se lahko prevede v trajno orodje ohranjanja in upravljanja prek t. i. konservatorskega načrta za prenovo. Slednji, kot temeljni dokument za posege ohranjanja in revitalizacije dediščine v urbanem merilu (zgodovinska mestna, trška, vaška jedra, soseske), vsebuje tudi (pod)poglavja o mnenju skupnosti in vpeljuje koncept participacije (Marinček 2013). Novi vključujoči pristop tako ponuja možnost umestitve etnografskih raziskav in bolj raznolikega vrednotenja dediščine. Ohranjanje in upravljanje historičnih jeder je ponovno, kot že v raziskavah iz 70. let, glavni poligon za razvoj participatornih praks in torej uporabo etnografskih metod. Ponuja se torej priložnost za »kapitalizacijo« izkušenj naprednih etnološko-arhitekturnih raziskav izpred 40 let, a ob tem je treba paziti, da se zavestno daje prostor tudi podrejenim (subalternim), z avtoriziranim diskurzom potencialno neskladnim diskurzom. Kako jih prevesti v ustrezne konservatorske rešitve, pa bodo morale pokazati nadaljnje raziskave. Najnovejša slovenska Strategija kulturne dediščine 2020–2023 (Ministrstvo za kulturo 2020)

je osredotočena prav na vključevanje skupnosti in torej postavlja ključne temelje za ta preboj.

Potencial etnografskih metod za ohranjanje stavbne dediščine v istrskih mestih

Vključujoče razumevanje dediščine je posebnega pomena v mestih, kjer soobstajajo nasprotujoči si kolektivni spomini, ki ustvarjajo nesoglasja v dediščini. Istra predstavlja zgovorno študijo primera, saj izpostavlja več vprašanj za konservatorsko stroko, povezanih z večkulturnimi in večetničnimi temami. Tri istrska obmorska mesta so namreč v 20. stoletju zaradi številnih menjav meja in oblasti doživela močno »etnično metamorfozo« (Purini 2010). Najbolj drastična demografska sprememba se je zgodila v desetletju po drugi svetovni vojni, ko se je iz območja izselilo 90 odstotkov predvojnih prebivalcev, v izpraznjena mesta pa so naselili prišleki iz drugih delov države (Kalc 2019). Metamorfoze, ki izhajajo iz tega premika prebivalstva, bi lahko imenovali »slovenizacija« ali »jugoslavizacija« (Čebtron Lipovec 2019; Hrobat Virloget 2019), saj so, poleg Slovencev iz drugih regij, številni priseljenci prišli s Hrvaške, iz Bosne, Srbije ter mnogi Albanci s Kosova in iz Makedonije. Sprememba prebivalstva je pomenila temeljni preobrat v diskurzih, saj je nekdanja (pretežno italijansko govoreča) večina v mestu postala manjšina, nekdanja manjšina slovensko govorečega prebivalstva pa večina. Posledično je prišlo do preobrata tudi v dediščinskih diskurzih, ki so temeljili tako na etnični kot na ideološki podlagi (predvojni, v italijansko identiteto in fašizem usmerjeni diskurz je bil nadomeščen s socialističnim diskurzom ter povezan s slovensko-jugoslovanskim nacionalnim diskurzom).

Posledično je povojno obdobje prineslo tudi korenito preoblikovanje grajenega okolja zgodovinskih mest, kjer je modernistična arhitektura, katere vodilni arhitekt je bil Edo Mihevc, temeljito spremenila podobo in identiteto mest, predvsem v Kopru tudi z velikimi rušenji (Čebtron Lipovec 2019). Povojna arhitektura ima danes ambivalentno in sporno naravo, saj ima zaradi starosti in dokumentarnega značaja zgodovinsko-pričevalno vrednost, zaradi arhitekturnih rešitev pa pomen po avtorskem, razvojnem in tipološkem merilu. Hkrati pa je negativno ocenjena zaradi vizualnega (prostorskega in estetskega) razvrednotenja zgodovinskega jedra, pogosto pa tudi zaradi socialističnega izvora. Po drugi strani so starejše historične stavbe pogosto zapostavljene, prepuščene propadanju ali obnovljene brez upoštevanja njihovih dediščinskih in družbenih vrednosti ali pa so bile celo porušene kljub uradnemu statusu spomenikov. Odnos do zgodovinskega okolja očitno izhaja iz različnih okoliščin, tudi iz ekonomskih; kljub temu se porajajo vprašanja o identiteti, o navezanosti na kraj in o vrednotah trenutnega prebivalstva. Nedavne etnografske raziskave kolektivnega spomina na tem območju Istre (Hrobat Virloget 2020) kažejo, da je razlika v odnosu do historičnega grajenega okolja povezana z

2 V slovenskem kontekstu se za angleški termin *governance* pojavljajo različni termini, npr. vladovanje (Golob 2019: 72) ter upravljanje (v nasprotju z vodenjem, angl. *management*; Pirkovič 2019).

etničnim ozadjem. Prebivalci predvojnega izvora so tesneje navezani na zgodovinsko okolje zaradi transgeneracijskih povezav in tradicije, kar pa ne velja za priseljence, ki predstavljajo večino prebivalstva. Kljub temu pa so tudi različne etnične skupine povojnih priseljencev prisotne s svojo četrto generacijo, številni so primeri mešanih porok, zato so se oblikovale nove identitete in z njimi nove oblike navezanosti na kraj.

Rušitve in drastične predelave nekaterih reprezentativnih stavb iz povojnega obdobja (rušitev osnovne šole Pinka Tomažiča na Bonifiki v Kopru leta 2005 ter osnovne šole Janka Premrla Vojka na Belvederju v Kopru leta 2008, številne predelave hotelov in počitniških naselij v Portorožu, predvidena rušitev ali znižanje Tomosovega nebotičnika v Kopru), izvršene pred dobrim desetletjem, so spodbudile vprašanja o pomenu povojnega in tudi starejšega grajenega okolja. Da bi raziskali povezave med prebivalci in zgodovinskim okoljem, je bila med letoma 2012 in 2014 v Kopru organizirana raziskovalna pobuda z naslovom »Pripovedujem zgodbo mesta« (Čebtron Lipovec 2015), s katero smo želeli raziskati percepcije različnih skupin. Organiziran je bil niz t. i. »spominskih večerov«, na katerih so si različni člani lokalne skupnosti izmenjali spomine in poglede na določene kraje v mestu. Poleg odgovorov na glavno raziskovalno vprašanje smo želeli ugotoviti, kateri so skupni pomeni, ki jih različne skupine prepoznajo v historičnem grajenem okolju Kopra.

Srečanja so bila tematsko organizirana: prvo srečanje je bilo namenjeno skupnemu sondiranju, katere teme iz polpretekle zgodovine in z njimi povezane lokacije prebivalci izpostavljajo kot pomembne. Sledil je niz srečanj, povezanih s specifičnimi identificiranimi lokacijami (nekdanja regionalna porodnišnica in bolnišnica v objektu nekdanjega servitskega samostana, kompleks tovarne TOMOS, Luka Koper, ambienti nekdanjih koprskih plesišč). Dogodki so bili zasnovani kot javni dogodki, brez predhodnih povabil. Izjema so bili t. i. »izhodiščni govorniki«, dva ali trije izbrani sogovorniki, ki so bili tudi glavni vir informacij in uvidov v pripravljalni fazi dogodka. Na dogodkih so iztočnice za pogovor predstavljali historične fotografije in pričevanja izhodiščnih govorcev, nato pa je pogovor stekel po principu »odprtega mikrofona«; mestoma ga je spodbujala moderatorka z vprašanji odprtega tipa. Proces, ki se je ob tem vršil, lahko poimenujemo »govor spomina« (*memory talk*; Degnen 2005). Gre za proces, kjer člani skupnosti v spontanem, vzajemno dopolnjujočem se spominjanju odkrivajo povezave z ljudmi (živimi in pokojnimi) in kraji (obstoječimi in izbrisanimi) v preteklosti in sedanjosti, in to izven komemorativnih priložnosti (Degnen 2005: 736). Te povezave prepletajo njihove vsakodnevne interakcije, s tem pa vzpostavljajo »mrežo odnosov« (*web of relations*) med seboj in krajem ter umeščajo svojo identiteto v kulturni in historični kontekst (Hawke 2012). V koprskem primeru so se v tem procesu kot pomembni in vredni poka-

zali objekti in ambienti, ki ne sovpadajo (vedno) z uradno prepoznano dediščino in spomeniki, dogodki pa so tako odprli prostor za podrejeni (subalterni) diskurz.

Pobuda se je po šestih srečanjih in končni razstavi končala zaradi odsotnosti finančne in institucionalne podpore, čeprav ji je skupnost izkazala relativno veliko naklonjenost. Takratni vmesni rezultati so kazali, da lokalna skupnost močno podpira tovrstne pobude in je naklonjena tudi raziskovanju spornih stališč (med Slovenci in Italijani), čeprav nekatere v javni sferi običajno »nevidne« skupine (zlasti Albanci) niso nikoli prisostvovala dogodkom. Opazili smo, da razlike v percepciji zgodovinskega okolja niso omejene na etnične razlike, temveč so povezane tudi s slojem in generacijo. Dogodki so razkrili tudi travmatične pripovedi, povezane z nesoglasjem v dediščini, še posebej z identiteto »neslišanih« skupin v skupnosti. Posledično je soočenje različnih skupin povzročilo delno katarzo, saj so dogodki prvič odprli prostor za soočenje različnih, pogosto utišanih pogledov. Ta vidik je odprl povsem novo smer raziskovanja, in sicer o psihološkem učinku ohranjanja dediščine v povezavi z ontološko varnostjo in pomenom fizičnega okolja (prim. Grenville 2007).

Z vidika vrednotenja za potrebe ohranjanja lahko izpostavimo dve točki. Prvič, kljub izhodiščnemu fokusu na objekte in kraje so udeleženci izpostavili predvsem pomembnost občutka pripadnosti skupnosti, torej sam proces prepoznavanja pomena dediščine ali dediščinjenja (Harvey 2001), ki je vodil zlasti v povezovanje in vzpostavljanje/prepoznavanje skupnosti (prim. Habinc 2020: 74). In drugič, v odnosu do konkretnih objektov so udeleženci izpostavili predvsem pomene, ki so jih izbrani objekti imeli za skupnost (nekdanji samostan kot skupna rojstna hiša, tovarna TOMOS kot prostor, kjer se je vsak počutil koristnega in vrednega ter je pripadal skupnosti) in so jih razumeli kot pomembne za sodobni čas. V tem odnosu lahko prepoznamo t. i. »progresivno nostalgijo«, torej »specifični in nesramujoč čustveni način spominjanja, ki aktivno in samozavedajoče uporablja preteklost, da kontekstualizira dosežke in uspehe sedanjih življenjskih in delovnih okoliščin ter s tem postavlja progresivno politično agendo za prihodnost« (Smith in Campbell 2017: 613).

Primer beneškogotske stavbe »Benečanka« v Piranu, obnovljene leta 2016, pa predstavlja ekspliciten primer nesoglasnega vrednotenja in trka diskurzov. Ob obnovi je bila rdeča barva fasade spremenjena v bež. Rdeči odtenek je bil rezultat posegov iz poznih petdesetih let 20. stoletja, restavratorsko sondiranje pa je pokazalo, da je bil bež odtenek rezultat historične tehnologije apnenega ometa. Ustanovljena je bila civilna iniciativa občanov, ki so nasprotovali odločitvi strokovnjakov, saj naj bi projekt ne upošteval vrednot skupnosti, ki jim je rdeča barva stavbe predstavljala dediščino in pomemben del kolektivnega spomina, navezanosti na kraj in identitete (Hrobat Virloget 2021). Civilna iniciativa je bila sestavljena predvsem iz pripadnikov druge

generacije povojnih priseljencev slovenskega in jugoslovanskega izvora. Italijanska manjšina in več pripadnikov priseljske skupnosti, ki se ne identificirajo s socialistično preteklostjo, pa so podpirali odločitve strokovnjakov.

Kako tovrstne uvide prevesti v izhodišča za konservatorske posege, je stvar nadaljnjih raziskav. Za koprski primer je nujna predvsem kritična revizija izkušnje »Pripovedujem zgodbo mesta« – tako z vidika ciljev in metod kot vloge samih raziskovalcev, ki smo se neizbežno znašli v vlogi soustvarjalcev dediščine. Prva smer usklajevanja različnih pogledov na ohranjanje stavbne dediščine, torej zgoj na materialni vidik in na različne družbene pomene, se ponuja v polju interpretacije (predstavljanja javnosti) dediščine. Nadaljnje korake pa lahko pokažejo sistematične raziskave in projekti etnografskih raziskav za potrebe vključujočega vrednotenja dediščine.

Sklep

Oris pomena etnografskih metod za potrebe ohranjanja stavbne dediščine je pokazal, da te predstavljajo visok potencial za vključevalno vrednotenje stavbne dediščine, posebno pri vprašanju nesoglasnega vrednotenja. Pomen vključevanja skupnosti je bil v stroki prepoznan že pred pol stoletja, a se v praksi, posebno v Sloveniji, le postopoma uveljavlja. Kljub relativno bogatemu naboru potencialnih metod, ki bi jih lahko uporabili, se teh še ne uporablja množično. Celovit premik v metodologiji bi namreč pomenil tudi radikalen prehod iz avtoriziranega diskurza k vključujočemu, to pa bi zahtevalo temeljito prevetritev vloge strokovnjakov in tudi zakonskih okvirov. A če je cilj konservatorskega dela ohranjanje nepremične dediščine zaradi njenih pomenov in hkrati ozaveščanje o teh pomenih, je prav vključujoči diskurz tisti, ki omogoča večjo ozaveščenost, participacijo in prevzemanje odgovornosti skupnosti in torej predstavlja temelj za trajnostni in vzdržnostni odnos do dediščine.

V slovenski konservatorski stroki je avtorizirani diskurz še vedno v ospredju, a se hkrati ponujajo nove možnosti za odpiranje podrejenim (subalternim) in vključujočim diskurzom (predvsem skozi proces participativnega upravljanja historičnih mest in mestnih jeder). Prav tako pa slovenska stroka ponuja izjemno izhodišče za etnografske raziskave v konservatorskem delu – tako zaradi obstoja profila etnologa-konservatorja kot zaradi »historične«, prodorne izkušnje interdisciplinarnih raziskav iz 70. in 80. let 20. stoletja. Ob tem se odpira niz vprašanj o omejitvah, s katerimi se soočajo konservatorji na območnih enotah. Med njimi sta izrazit porast administrativnih nalog konservatorjev in preobremenjenost kadra, ki je povezana z njegovim pomanjkanjem: leta 2012 je bilo na celotnem Zavodu za varstvo kulturne dediščine Slovenije (ZVKDS) za nedoločen in projektno za določen čas zaposlenih 18 etnologov (Hohnec 2013: 194). Odpira se torej vprašanje trenutnega sistema varstva kulturne dediščine, ob tem pa

tudi (že dolgo obstoječa) jasna potreba po skupnem, interdisciplinarnem izobraževanju konservatorjev (Fister 1991; Lončar 2020). Izkušnje iz preteklosti ponujajo izhodišče: povezovanje med strokami je nujno že v fazi izobraževanja, nato v fazi raziskav in nazadnje bolj intenzivno v sami praksi. Za etnologe se kot dragoceno izhodišče kaže sistematično sodelovanje z raziskovalnimi ustanovami s področja etnologije, npr. pod okriljem Delovne skupine etnologov konservatorjev v sklopu Slovenskega etnološkega društva (prim. Štepec in Roškar 2020). Ob tem se ponuja premislek o možnosti vključevanja etnografskih raziskav v procese vrednotenja, ki so opredeljeni v novovpeljanem sistemu meril za varstvena območja dediščine, ter o potrebi po redefiniciji poglavij o vrednotenju v konservatorskem načrtu. To dvojje bi omogočilo večje upoštevanje skupnosti pri vrednotenju posameznih objektov. Poudariti pa moramo, da so etnografske raziskave o tem, kako skupnost vrednoti dediščino, najbolj izvedljive za objekte, ki so v javni lasti ali vsaj javni funkciji, da ne bi prišlo do morebitnih konfliktov pri spoštovanju zasebne lastnine. V slednjem primeru je pristop odvisen od pripravljenosti lastnika, s čimer pa se polje tovrstnih etnografskih raziskav zameji. Etnografske metode v konservatorstvu imajo poseben potencial v primerih sporne dediščine ali nesoglasja v dediščini. V tem kontekstu so še toliko nujnejše, saj so edino orodje, ki »da glas neslišanim«, predvsem pa nesoglasja obravnava kot »pojav, ki nam omogoča dejansko razumevanje kompleksnosti in spreminjanja«, in nas spodbuja, da jih razumemo kot »prostor za vzajemno prepoznavanje, sprejemanje, dialog in dinamičen odnos do preteklosti« (Kisić 2016: 295).

Literatura in viri

- ADAMIČ, Tatjana: 72 – Ljubljana – hotel Tivoli. *Varstvo spomenikov* 53, 2018, 120–125.
- ARAOZ, Gustavo: Preserving Heritage Places under a New Paradigm. *Journal of Cultural Heritage Management and Sustainable Development* 1/1, 2011, 55–60.
- ASHWORTH, Gregory John in J. E. Tunbridge: *Dissonant Heritage: The Management of the Past as a Resource in Conflict*. Chichester: John Wiley & Sons, 1996.
- AVRAMI, Erica in Randall Mason: Mapping the Issue of Values. V: Erica Avrami in Randall Mason (ur.), *Values in Heritage Management: Emerging Approaches and Research Directions*. Los Angeles: Getty Conservation Institute, 2019, 9–34.
- AVRAMI, Erica, Randall Mason in Marta De La Torre: *Values and Heritage Conservation: Getty Research Paper*. Los Angeles: Getty Conservation Institute, 2000.
- AVRAMI, Erica: Spatializing Values in Heritage Conservation: The Potential of Cultural Mapping. V: Erica Avrami in Randall Mason (ur.), *Values in Heritage Management: Emerging Approaches and Research Directions*. Los Angeles: Getty Conservation Institute, 2019, 35–49.

B. n. a.: *Prenova starega mestnega jedra Izole / Risanamento del centro storico della città di Isola*. Piran – Ljubljana – Izola: Medobčinski zavod za spomeniško varstvo Piran, FAGG – VTO Oddelek za arhitekturo, Samoupravna stanovanjska skupnost Izola, Skupščina Občine Izola, 1981.

B. n. a.: *Prenova vasi Goče*. Ljubljana: Oddelek za etnologijo Filozofske fakultete v Ljubljani, tipkopolis, 1987.

BOGATAJ, Janez: Etnološki vidik pri prenovi mestnih in vaških naselij. *Sinteza* 58, 59, 60, 1982, 35–40, 153–154.

CHITTY, Gill: Introduction. Engaging Conservation – Practicing Heritage Conservation in Communities. V: Gill Chitty (ur.): *Heritage, Conservation and Communities: Engagement, Participation and Capacity Building*. Abingdon: Routledge, 2017, 1–14.

CLARK, Kate: Values-based management and the Heritage Lottery Fund in the UK. *APT Bulletin: The Journal of Preservation Technology* 45/2–3, 2014, 65–71.

COLWELL, Chip: Collaborative Archaeologies and Descendant Communities. *Annual Review of Anthropology* 45, 2016, 113–127.

COLWELL-CHANTHAPHONH, Chip in T. J. Fergusson (ur.): *Collaboration in Archaeological Practice: Engaging Descendant Communities*. Lanham: Altamira Press, 2008.

COURT, Sarah in Gamini Wijesuriya: *People-centred Approaches to the Conservation of Cultural Heritage: Living Heritage*. Rim: ICCROM, 2015.

ČEBRON LIPOVEC, Neža: "I'm Telling the Story of the Town": Places in a Contested Space. V: Katja Hrobat Virloget, Catherine Gousseff in Gustavo Corni (ur.), *At Home but Foreigners: Population Transfers in 20th Century Istria*. Koper: Univerzita Primorska, 2015, 189–207.

ČEBRON LIPOVEC, Neža: Post-war Urbanism along the Contested Border: Some Observations on Koper/Capodistria and Trieste/Trst. *Dve domovini* 49, 2019, 199–220.

ČEPAITYTE GAMS, Ona A.: Dediščina in vprašanje avtentičnosti: Kaj (re)konstruiramo? V: Božidar Jezernik (ur.), *Kulturna dediščina in identiteta*. Ljubljana: Filozofska fakulteta, 2010, 109–136.

DE NARDI, Sarah: *Visualising Place, Memory and the Imagined*. London in New York: Routledge, 2020.

DEGNEN, Cathrine: Relationality, Place, and Absence: A Three-dimensional Perspective on Social Memory. *The Sociological Review* 53/4, 2005, 729–744.

DELAČ KOŽELJ, Zvezda: *Etnologija in varstvo naravne in kulturne dediščine*. Ljubljana: Zavod za varstvo naravne in kulturne dediščine Slovenije, 2009.

EBBITT MCGILL, Alicia: Learning from Cultural Engagements in Community-based Heritage Scholarship. *International Journal of Heritage Studies* 24/10, 2018, 1068–1083.

ENGLISH HERITAGE. *Power of place*. London: English Heritage, 2000.

FAKIN BAJEC, Jasna: An Integrated Approach to the Revitalization, Safeguarding and Management of Cultural Heritage: How to Establish a Durable and Active Local Group of Stakeholders. *Annales: Series Historia et Sociologia* 30/2, 2020a, 285–300.

FAKIN BAJEC, Jasna: Vključevanje skupnosti v razvoj in upravljanje kulturne dediščine v aplikativnih evropskih projektih. *Glasnik Slovenskega etnološkega društva* 60/1, 2020b, 90–100.

FISTER, Peter: Etnologija u revitalizaciji starih gradskih i seoskih jezgri. V: Ksenija Marković (ur.), *Etnologija i arhitektura: Zbornik radova sa simpozija održanog u okviru programa 12. internacionalnog kongresa antropoloških i etnoloških znanosti. Zagreb, 28. i 29. srpanj 1988*. Zagreb: Društvo povjesničara umjetnosti Hrvatske, 1991, 21–24.

GLENNINDING, Miles: *The Conservation Movement: A History of Architectural Preservation: Antiquity to Modernity*. Abingdon: Routledge, 2013.

GOLOB, Tomaž: Participatory Management of Historic Urban Areas. V: Sonja Ifko in Jelka Pirkovič (ur.): *Management of Cultural Heritage Sites / Upravljanje območij kulturne dediščine*. Ljubljana: ICOMOS Slovenija, 2019, 69–88.

GRENVILLE, Jane: Conservation as Psychology: Ontological Security and the Built Environment. *International Journal of Heritage Studies* 13/6, 2007, 447–461.

HABINC, Mateja: Dediščina v skupnosti: Skupnost v dediščini. *Glasnik Slovenskega etnološkega društva* 60/2, 2020, 70–81.

HARVEY, David: Heritage Pasts and Heritage Presents: Temporality, Meaning and the Scope of Heritage Studies. *International Journal of Heritage Studies* 7/4, 2001, 319–338.

HAWKE, Stephanie: Sense of Place in Changing Communities: The Plurality of Heritage Values. V: Elene Negussie (ur.), *Changing World, Changing Views of Heritage: Heritage and Social Change*, Proceedings of the ICOMOS Scientific Symposium. Paris: ICOMOS, 2012, 37–44.

HAZLER, Vito: *Podreti ali obnoviti: Zgodovinski razvoj, analiza in model etnološkega konservatorstva na Slovenskem*. Ljubljana: Založba Rokus, 1999.

HEPBURN, Anthony: *Contested Cities in the Modern West: Ethnic and Intercommunity Conflict*. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2004.

HÖHNEC, Tanja: *Etnološki vidiki metodologije upravljanja kulturnih spomenikov in spomeniških območij*. Doktorska disertacija. Ljubljana: Filozofska fakulteta, 2013.

HOLLOWELL, Julie in George Nicholas: Using Ethnographic Methods to Articulate Community-based Conceptions of Cultural Heritage Management. *Public Archaeology: Archaeological Ethnographies* 8/2–3, 2009, 141–160.

HROBAT VIRLOGET, Katja: The "Istrian Exodus" and the Istrian Society that Followed it. *Dve domovini* 49, 2019, 163–180.

HROBAT VIRLOGET, Katja: Urban Heritage between Silenced Memories and "Rootless" Inhabitants: The Case of the Adriatic Coast in Slovenia. V: Sarah De Nardi, Hilary Orange, Steve High in Eerika Koskinene-Koivisto (ur.), *The Routledge Handbook of Memory and Place*. Abingdon, Oxon in New York: Routledge, 2020, 22–30.

HROBAT VIRLOGET, Katja: *V tišini spomina. Eksodus in Istra*. Koper in Trst: Založba Univerze na Primorskem in Tržaška založba, 2021.

- JONES, Siân: Wrestling with the Social Value of Heritage: Problems, Dilemmas and Opportunities. *Journal of Community Archaeology & Heritage* 17/1, 2016, 21–37.
- KALC, Aleksej: The other Side of the “Istrian exodus”: Immigration and Social Restoration in Slovenian Coastal Towns in the 1950s. *Dve domovini* 49, 2019, 145–162.
- KISIĆ, Višnja: *Governing Heritage Dissonance: Promises and Realities of Selected Cultural Policies*. Amsterdam: European Cultural Foundation, 2016.
- LABRADOR, Angela M.: *Shared Heritage: An Anthropological Theory and Methodology for Assessing, Enhancing, and Communicating a Future-Oriented Social Ethic of Heritage Protection*. Doktorska disertacija. Massachusetts: University of Massachusetts, 2013.
- LEDINEK LOZEJ, Špela: Collaborative Inventory – A Participatory Approach to Cultural Heritage Collections. V: Janez Nared in David Bole (ur.), *Participatory Research and Planning in Practice*. Cham: Springer Open, 2020, 121–131.
- LLEWELLYN, Mark: Polyvocalism and the Public: “Doing” a critical geography of architecture. *Area* 35/3, 2003, 264–270.
- LOGAN, William, Máiread Craith in Ullrich Kockel: The New Heritage Studies: Origins and Evolution, Problems and Prospects. V: William Logan, Máiread Craith in Ullrich Kockel (ur.), *A Companion to Heritage Studies*. Chichester: John Wiley & Sons, 2016, 1–25.
- LONČAR, Sanja in Saša Poljak Istenič: Local (Traditional) Knowledge as the Key for Sustainable Rural Development: Utopia or Reality? (Introduction to thematic section). *Studia ethnologica Croatica* 28, 2016, 11–20.
- LONČAR, Sanja: Obrazovanje u području regeneracije i razvoja graditeljskog nasljeđa – iskustva sa studija u Engleskoj. V: Viktorija Momeva Altiparmakovska in Krešimir Mijakovac (ur.), *Zbornik radova VIII. simpozija etnologa konzervatora Makedonije, Hrvatske, Bosne i Hercegovine, Srbije i Slovenije*. Bitola: Zavod za zaštitu spomenika kulture, 2020, 1–29 (v tisku).
- LOW, Setha in Irwin Altman: *Place Attachment: A Conceptual Inquiry*. New York: Plenum Press, 1992.
- LOW, Setha: Anthropological-Ethnographic Methods for the Assessment of Cultural Values in Heritage Conservation. V: Marta de la Torre (ur.), *Assessing the Values of Cultural Heritage*. Los Angeles: Getty Conservation Institute, 2002, 31–49.
- MACDONALD, Sharon: *A Companion to Museum Studies*. Chichester: Wiley-Blackwell, 2010.
- MARASOVIĆ, Tomislav: *Aktivni pristup graditeljskoj baštini*. Split in Zagreb: Filozofski fakultet u Zadru, OOUR prirodoslovno-matematičkih znanosti i studija odgojnih područja Sveučilišta, Društvo konzervatora Hrvatske, Arhitektonski fakultet Sveučilišta – Zagreb in Postdiplomski studij graditeljskog nasljeđa, 1985.
- MARINČEK, Darja: Konservatorski načrt za prenovu v kontekstu modelov s področja ohranjanja kulturne dediščine v prostorskem načrtovanju. *Urbani izziv* 3, 2013, 13–22.
- MINISTRSTVO ZA KULTURO: *Strategija kulturne dediščine 2020–2023*. Ljubljana: Ministrstvo za kulturo RS Slovenije, 2020.
- MURATOVIĆ, Amir: Švicarija, dokumentarni film. Ljubljana: TV Slovenija, 2018–2019.
- NARED, Janez in David Bole (ur.): *Participatory Research and Planning in Practice*. Cham: Springer Open, 2020.
- PERKO, Verena: *Muzeologija in arheologija za javnost: Muzej Krasa*. Ljubljana: Kinetik, Zavod za razvijanje vizualne kulture, 2014.
- PESKAR, Robert in Borut Šantelj (ur.): *Kriteriji in merila za opredelitev VOD (varstvenih območij dediščine)*. Ljubljana: Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije, Služba za kulturno dediščino, 2018.
- PIRKOVIČ, Jelka: *Osnovni pojmi in zasnova spomeniškega varstva v Sloveniji*. *Vestnik XI*, 1993.
- PIRKOVIČ, Jelka: Vrednotenje kulturne dediščine. *Varstvo spomenikov* 29, 1987, 29–39.
- PIRKOVIČ, Jelka: Uvod v sistematiko upravljanja arheološke dediščine. *Varstvo spomenikov (Razprave)* 50, 2018, 69–84.
- PIRKOVIČ, Jelka: Beyond Rules and Regulations: Exploring Innovative Horizons of Cultural Heritage Management. V: Sonja Ifko in Jelka Pirkovič (ur.), *Management of Cultural Heritage Sites / Upravljanje območij kulturne dediščine*. Ljubljana: ICOMOS Slovenija, 2019, 9–26.
- POGAČAR, Martin, Jasna Fakin Bajec, Katarina Polajnar Horvat, Aleš Smrekar in Jernej Tiran: Promises and Limits of Participatory Urban Greens Development: Experience from Maribor, Budapest, and Krakow. V: Janez Nared in David Bole (ur.), *Participatory Research and Planning in Practice*. Cham: Springer Open, 2020, 75–89.
- POLJAK ISTENIČ, Saša: Dostopnost kulture in/ali inkluzija? Slep in slabovidni v slovenskih muzejih. *Etnolog* 25/76, 2015, 43–70.
- POLJAK ISTENIČ, Saša: Dwelling Participatory Style: Power and Empowerment in a Neighborhood: Renovation and Revitalization. *Journal of European Ethnology and Cultural Analysis*, special iss. 1, 2019a, 92–113.
- POLJAK ISTENIČ, Saša: Participatory Urbanism: Creative Interventions for Sustainable Development. *Acta Geographica Slovenica* 59/1, 2019b, 127–140.
- POLJAK ISTENIČ, Saša in Jani Kozina: Participatory Planning in a Post-socialist Urban Context: Experience from Five Cities in Central and Eastern Europe. V: Janez Nared in David Bole (ur.), *Participatory Research and Planning in Practice*. Cham: Springer Open, 2020, 31–50.
- PUKL, Adela: Kulturna dediščina gradov v Sloveniji: Stanje in potencial etnoloških prizadevanj. *Varstvo spomenikov (Razprave)* 50, 2018, 199–209.
- PURINI, Piero: *Metamorfosi etniche: I cambiamenti di popolazione a Trieste, Gorizia, Fiume e in Istria. 1914–1975*. Videm: Kappa Vu, 2010.
- SANOFF, Henry: *Community Participation Methods in Design and Planning*. New York – Chichester: Wiley, 2000.
- SCHOFIELD, John: Heritage Expertise and the Everyday: Citizens and Authority in the Twenty-first Century. V: John Schofield (ur.), *Who needs the Experts? Counter-mapping Cultural Heritage*. London: Routledge, 2014, 1–12.

- SEDEJ, Ivan: Metodološka izhodišča in etnološki vidiki preno-ve starih mestnih in vaških jeder. *Varstvo spomenikov* 22, 1980, 25–45.
- SEZNEVA, Olga: Architecture of Descent: Historical Recon-structions and the Politics of Belonging in Kaliningrad, the For-mer Königsberg. *Journal of Urban History* 39/4, 2012, 767–787.
- SMITH, Laurajane: *Uses of Heritage*. London in New York: Routledge, 2006.
- SMITH, Laurajane in Gary Campbell: “Nostalgia or the future”: Memory, Nostalgia and the Politics of Class. *International Jour-nal of Heritage Studies* 23/7, 2017, 612–627.
- SMITH, Laurajane, Margaret Wetherell in Gary Campbell: *Emo-tion, Affective Practices, and the Past in the Present*. London in New York: Routledge, 2018.
- ŠTEPEC, Dušan in Saša Roškar: O etnologiji v konservatorstvu ter o njeni vlogi pri varovanju in ohranjanju kulturne dediščine v 21. stoletju – izkušnje, vloga, izzivi. *Glasnik Slovenskega etno-loškega društva* 60/2, 2020, 130–137.
- TAYLOR, Ken: Cultural Mapping: Intangible Values and Engag-ing with Communities with Some Reference to Asia. *The His-toric Environment* 4/1, 2013, 50–61.
- TEUTONICO, Jeanne Marie in Frank Matero (ur.): *Managing Change: Sustainable Approaches to the Conservation of the Built Environment: 4th Annual US/ICOMOS International Sym-posium Organized by US/ICOMOS, Program in Historic Preser-vation of the University of Pennsylvania, and the Getty Conser-vation Institute, Philadelphia, Pennsylvania, April 2001*. Getty Conservation Institute Proceedings Series. Los Angeles: Getty Conservation Institute, 2003.
- TURK NISKAČ, Barbara: A Tale of Two Kindergartens: Visual Representations of Slovenian Children's Daily Lives in a Rural and an Urban Setting. V: April Mandrona in Claudia Mitchell (ur.), *Visual Encounters in the Study of Rural Childhoods*. New Bruns-wick (New Jersey): Rutgers University Press, 2018, 147–160.
- VAN DE PORT, Mattijs in Birgit Meyer: Introduction: Heritage Dynamics, Politics of Authentication, Aesthetics of Persuasion and the Cultural Production of the Real. V: Mattijs Van De Port in Birgit Meyer (ur.), *Sense and Essence, Heritage and the Cul-tural Production of the Real*. New York in Oxford: Berghahn, 2018, 1–39.
- WALTER, Nigel: Everyone Loves a Good Story: Narrative, Tra-dition and Public Participation in Conservation. V: Gill Chitty (ur.), *Heritage, Conservation and Communities: Engagement, Participation and Capacity Building*. Abingdon: Routledge, 2017, 50–64.
- WANG, Caroline in Mary Ann Burris: Photovoice: Concept, Methodology, and the Use for Participatory Needs Assessment. *Health Education & Behavior* 24/3, 1997, 369–387.
- WATES, Nick: *The Community Planning Handbook: How Peo-ple Can Shape their Cities, Towns and Villages in any Part of the World*. Abingdon, Oxon: Routledge, 2014.
- WELLS, Jeremy C: In Stakeholders We Trust: Changing the Ontological and Epistemological Orientation of Built Heritage Assessment through Participatory Action Research. V: Bogusław Szmygin, B. (ur.), *How to Assess Built Heritage? Assumptions, Methodologies, Examples of Heritage Assessment Systems*. Lublin: ICOMOS-Romualdo Del Bianco Foundatione, 2015, 249–265.
- WIJESURIYA, Gaimini, Jane Thompson in Christopher Young: *Managing World Cultural Heritage*. Rim in Pariz: ICCROM, ICOMOS in UNESCO, 2013.
- WIJESURIYA, Gamini, Jane Thompson in Sara Court: Peop-le-centered Approaches: Engaging Communities and Developing Capacities for Managing Heritage. V: Gill Chitty (ur.), *Heritage, Conservation and Communities: Engagement, Participation and Capacity Building*. Abingdon: Routledge, 2017, 34–49.
- WILLEMS, J. H. W.: Laws, Language, and Learnin: Managing Archaeological Heritage Resources in Europe. V: Phyllis Mauch Messenger in George. S. Smith (ur.), *Cultural Heritage Manage-ment: A Global Perspective*. Gainesville: University of Florida, 2010, 212–229.
- WINTER, Tim: Clarifying the Critical in Critical in Heritage Studies. *International Journal of Heritage Studies* 19/6, 2013, 532–545.
- WITCOMB, Andrea in Kristal Buckley: Engaging with the Fu-ture of “Critical Heritage Studies”: Looking Back in Order to Look Forward. *International Journal of Heritage Studies* 19/6, 2013, 562–578.
- ZUPANČIČ, Marko, Boris Deanovič in Mateja Kavčič: *Enotna metodologija za izdelavo konservatorskega načrta*. Ljubljana: ZVKDS, 2007.
- ZVKD-1 – Zakon o varstvu kulturne dediščine, *Uradni list RS* 16, 15. februar 2008.

Ethnographic Methods and the Conservation of Built Heritage

The article discusses the role of ethnographic methods in the process of conservation of built heritage, namely in the significance-assessment phase and in the identification of values for the community. The article is divided into four chapters. The first one presents an overview of the theoretical framework of heritage discourses (Smith 2006) and the recent scholarship on values in conservation (Avrami and Mason 2019) to outline the tension of the dual epistemology of conservation and heritage studies. The second chapter provides an overview of existing practices that adopted and developed ethnographic methods, namely the milestone practice by Setha Low (2002) with REAP (Rapid Environmental Assessment Process) as well as a set of recently developed approaches. Nevertheless, archaeology turns out to be the main field where community-centred approaches are developed, whereas conservation of built heritage is only slowly approaching them with methods such as cultural mapping, counter-mapping, experiential mapping etc. The third chapter presents the status of ethnology in the Slovenian conservation framework. In fact, the Slovenian conservation practice is marked by a particular profile of “conservator ethnologist”, although the field is still dominated by art historians, because of its tradition anchored in the 19th-century Viennese Central Commission. “Ethnological conservation” provided one of the most vanguard experiences in Slovenian conservation in the late 1970s, when, at the time of the “values turn”, it engaged in a series of interdisciplinary urban conservation projects, where ethnography played a central role. The latest developments towards concepts of participative governance in heritage offer an important platform for revising and building upon these past experiences so as to introduce the ethnographic perspective into the field. Chapter four presents an initiative launched a few years ago that adopted ethnographic methods to explore the heritage values and place attachment of the current inhabitants of historic urban centres in northern Istria. The region is an example of contested land due to its turbulent geopolitical and consequent population changes over the 20th century, and especially after WWII. The experience has shown that the ethnographic research provides insights in the heritageisation process and its values that are otherwise difficult to identify, while playing a key role in the self-awareness of the local community.

